

УДК 930.253:37-055.2(477-25)«183/185»

Т. О. БУЛГАКОВА*

**ДО 180-РІЧЧЯ ВІДКРИТТЯ ІНСТИТУТУ
ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ У КИЄВІ
(за документами Державного архіву м. Києва)**

Висвітлено історію створення та основні особливості структури Київського інституту шляхетних дівчат на початку його існування. На прикладі інституту розглянуто систему виховання і освіти жінок на території України в першій половині XIX ст.

Ключові слова: інститут шляхетних дівчат; жіноча освіта; жіночий навчальний заклад; навчальні програми.

Система освіти в Україні наразі зазнає змін та реформується відповідно до вимог сучасності. Діти та молодь користуються беззаперечним правом на здобуття освіти в закладах різного рівня та форми власності, мають можливість навчатись як безкоштовно, так і за власний рахунок батьків. Для подальшого успішного впровадження освітніх реформ не останню роль відіграє вивчення різних етапів розвитку освіти в Україні та врахування позитивного досвіду і помилок навчальних закладів на цьому шляху. Звичною нормою сьогодення стала гендерна рівність у здобутті освіти. Та в першій половині XIX ст. на території України, що входила тоді до складу Російської імперії, про це годі було й думати. Жіноча освіта переважно була домашньою, існували також приватні пансіони. В цей час, за ініціативи місцевого дворянства та великою мірою його коштом, починають з'являтися інститути шляхетних дівчат – світські навчальні заклади для доньок дворян.

Дослідження проблематики жіночої освіти в Україні в більшості охоплюють період із другої половини XIX ст. В цей час її розвиток дійсно набуває динамічного характеру, зазнає кількісних та якісних змін. Менше уваги приділяється попередньому періоду, який можна назвати етапом започаткування та становлення жіночої освіти на українських землях.

Мета статті – дослідити історію створення, основні принципи та особливості діяльності жіночих навчальних закладів в Україні у першій половині XIX ст. на прикладі Київського інституту шляхетних дівчат (Ф. № 144 за 1833–1919 рр.), що знаходиться на зберіганні в Державному архіві м. Києва.

* *Булгакова Тетяна Олегівна* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву м. Києва.

Київському інституту шляхетних дівчат присвячені дослідження В. Ковалинського¹, Н. Антонець². Йому приділяється увага і в загальних працях з історії жіночої освіти в Україні Т. Сухенко³, О. Філоненко⁴.

У фонді інституту відклалися такі документи: рапорти і листування Київського, Подільського і Волинського військового генерал-губернатора В. В. Левашова щодо створення в Києві інституту шляхетних дівчат, будівництва його споруд; протоколи засідань ради з питань будівництва корпусів та інших приміщень інституту; укази Сенату, головної ради жіночих навчальних закладів щодо навчання і виховання дівчат; програми навчання з різних дисциплін; послужні і формулярні списки викладачів інституту, списки класних дам; особові справи вихованок; річні звіти про фінансовий стан та діяльність інституту; статут училища для бідних дівчат графині А. В. Левашової; списки меценатів училища тощо.

З ідеєю створення в Києві навчального закладу такого рівня для дівчат виступив Київський, Подільський і Волинський військовий губернатор граф В. В. Левашов, подавши 29 липня 1833 р. рапорт на ім'я імператора. Він обґрунтовував необхідність започаткування інституту для «нравственного и сообразного пользе общественной образования» дівчат, як майбутніх матерів та дружин. Вказував, що в підпорядкованих йому губерніях, «возвращенных от Польши», дворянство не прагне віддавати своїх доньок до вже діючого Полтавського інституту, а надає перевагу навчанню в приватних пансіонах⁵.

У квітні 1834 р. на заснування інституту царем було виділено 250 тис. карбованців.⁶ А вже 5 листопада 1834 р. він затвердив проект Статуту Київського інституту шляхетних дівчат⁷.

Інститут розпочав свою роботу влітку 1838 р. Урочисте відкриття відбулося 22 серпня⁸. Покровителькою нового навчального закладу стала імператриця, а чиновники інституту мали права державних службовців. Головним органом управління стала Рада Інституту, де головою призначався Київський, Волинський і Подільський військовий губернатор, який керував навчальною частиною. До ради також входили Київський цивільний губернатор та по одному депутату від дворянства Київської, Волинської та подільської губерній. Рада збиралася на засідання щотижня для вирішення поточних питань, у разі необхідності проводилося позачергове її засідання⁹.

Безпосередньо керував навчальною частиною інспектор класів, який підпорядковувався голові ради інституту¹⁰. До його обов'язків входили: нагляд за виконанням вчителями освітніх програм і розкладу уроків; контроль успішності вихованок; забезпечення матеріальної бази навчального процесу¹¹.

Внутрішнім управлінням та наглядом за вихованками займалася начальниця інституту. Вона слідкувала за порядком в навчальному закладі, зовнішнім виглядом та поведінкою дівчат, забезпечувала

належні побутові умови та піклувалася «о нравственном образовании и безукоризненном поведении». Варто зазначити, що вона повинна була виявляти у поведінці студенток та вчителів прояви негативного впливу «противного нравственности, Религии или духу Правительства», вживати заходів щодо їх усунення (в незначних випадках) та «доводить до сведения кого следует в случаях скольконибудь важных»¹².

Вчителі, що викладали різні науки, називалися «старшими»; ті, що викладали мови – «молодшими»; інші називалися «вчителями мистецтв»¹³. Вчителі мали право на оплачувану відпустку на 28 днів у період літніх канікул.¹⁴

Для кожного класу призначались по 2 класні дами. Одна з них завжди мала знаходитися зі своїми вихованками. В окремих випадках, у разі відсутності класної дами, за дівчатами наглядала її помічниця, т. зв. «серая девица»¹⁵, щось на зразок старости. Зазвичай «серые девицы» обиралися серед «казеннокоштных» вихованок. За штатним розкладом інституту таким помічницям класних дам було передбачено платню та «столові» кошти¹⁶.

За статутом, для дівчат із незаможних дворянських родин навчання було безкоштовним – за рахунок «приказов общественного призрения» Київської, Волинської та Подільської губерній. За 14 тис. карбованців на рік кожна із трьох губерній (Київська, Волинська, Подільська) могла утримувати в інституті 20 вихованок. Можна було вчитися і власним коштом (за рахунок батьків або покровителів); оплата складала 800 карбованців на рік на одну особу.¹⁷ До інституту приймалися дівчата від 10 до 13 років – за рахунок губерній та від 9 до 14 років – за власний рахунок¹⁸.

Для зарахування до інституту батьки або їхні представники надавали наступні документи: свідоцтво про походження, народження та хрещення, медичне свідоцтво про стан здоров'я, чи хворіла дівчина на натуральну віспу або про щеплення від цієї небезпечної хвороби¹⁹.

Вступних іспитів в інституті не було, дівчат приймали за рекомендацією дворянських зібрань, зокрема, зверталася у вага на заслуги їхніх батьків перед державою. Вже після зарахування до інституту проводилися іспити для виявлення рівня знань і відповідно до нього формувалися класи²⁰.

Дівчата розподілялися на 3 класи з навчанням по два роки в кожному. Перехідні іспити відбувалися в червні, а випускні – починаючи з 15 травня. Екзаменаційна комісія складалася з члена ради з навчальної частини, начальниці інституту та інспектора класів. Для переходу до наступного класу потрібно було отримати певну кількість «шаров»²¹ (більш як половина від можливих), для переходу з відзнакою бралася до уваги також оцінка за поведінку, яку виставляла начальниця інституту.

В інституті викладалися такі предмети: 1) Закон Божий греко-російського та римо-католицького сповідань. Якщо кількість дівчат лютеран-

ського віросповідання переважала 10, для них запрошували окремого вчителя; 2) російська мова і словесність; 3) історія і географія; 4) арифметика; 5) початкові основи фізики; 6) природнича історія (в обмеженому обсязі); 7) польська мова; 8) французька мова; 9) німецька мова; 10) малювання і каліграфія; 11) музика і співи; 12) танці; 13) рукоділля²².

Обсяг викладання того чи іншого предмету визначався членом ради інституту та інспектором класів. Варто зазначити, що жіноча освіта першої половини XIX ст. була спрямована на виховання, насамперед, дружини та матері. Перевага у викладанні надавалася гуманітарним предметам. Природничі науки планувалося викладати в стислому варіанті. Так, із математики, фізики, природничої історії вчителю варто було звернути увагу на «предметы важные, примечательные» та «общие начальные понятия», а саме: «полезные в общежитии и домашнем быту»²³.

Розпорядок дня вихованок був досить детально розписаний і досить жорсткий. Кожного дня за розкладом було 4 уроки: з ранку з 9-ї до 12-ї та після обіду з 15-ї до 18-ї. Дівчата вставали о 6-й ранку, о 6.30 – ранкова молитва і сніданок, з 7-ї до 8-ї – відпочинок, з 8-ї до 9-ї – підготовка до уроків, о 13.00 – завершення обіду, відпочинок і підготовка до післяобідніх лекцій. Після завершення занять, з 18-ї до 19-ї – відпочинок, з 19-ї до 21-ї – підготовка домашніх завдань та заняття рукоділлям, о 21-й годині – вечеря, молитва, відпочинок і сон²⁴. У години, призначені для відпочину за гарної погоди, дівчатам дозволяли прогулянки в інститутському саду під наглядом класних дам. Ученицям заборонялося залишати територію інституту, за винятком екстрених випадків, наприклад, смерть близьких родичів, і тільки у супроводі однієї з класних дам.

Київський інститут шляхетних дівчат як і аналогічні жіночі навчальні заклади першої половини XIX ст. характеризувався своєю закритістю та становістю. В програмі навчання не йшлося про здобуття ґрунтовних знань. Основним завданням було виховувати корисних для держави (Російської імперії) дружин та матерів у руслі тогочасного уявлення про християнську мораль і цінності. Дівчата Київської, Подільської і Волинської губерній навчалися російською мовою, вивчали російську історію і виховувалися в дусі служіння російській державі. Контроль здійснювався над всіма аспектами життя вихованок, особливо стежили за тим, щоб їхня поведінка відповідала соціальному статусу, релігійним догмам та імперській політиці. Держава прагнула уніфікувати жіночі навчальні заклади в різних регіонах імперії для знищення відмінностей і національної ідентичності. Однак, попри вказане вище, заснування та діяльність в Києві навчального закладу для дівчат такого рівня мало значний вплив на розвиток тогочасної жіночої освіти на території України. Вже до середини XIX ст. потреби індустріального суспільства та розвиток різних громадських і політичних рухів сприяв збільшенню кількості жінок, що

бажали одержати освіту і можливість самостійно керувати своїм життям. Перед системою освіти поставали нові виклики і завдання, які змушували до змін. Ці зміни безпосередньо стосувалися і Київського інституту шляхетних дівчат. У цьому ключі розглядувана автором тема є перспективною для подальшого дослідження наступних періодів діяльності інституту за документами Державного архіву м. Києва.

---

¹ Ковалинський В. Дівочий інститут на Інститутській // Ковалинський В. Київські мініатюри. Київ, 2002. С. 129–148.

² Антонець Н. З історії діяльності інститутів шляхетних дівчат: Київський інститут шляхетних дівчат у спогадах його вихованок // Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 39. С. 112–119.

³ Сухенко Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в ХІХ столітті // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 7. С. 80–84.

⁴ Філоненко О. Становлення та розвитку жіночої освіти в центральному регіоні України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Педагогічні науки. 2011. Вип. 99. С. 239–246.

⁵ Державний архів м. Києва. Ф. № 144. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 4–7.

⁶ Там само. Арк. 12зв.

⁷ Там само. Арк. 53.

⁸ Там само. Спр. 3. Арк. 81.

⁹ Там само. Арк. 55зв.

¹⁰ Там само. Арк. 58, 58зв.

¹¹ Там само. Арк. 56зв.–61зв.

¹² Там само. Арк. 73, 73зв.

¹³ Там само. Арк. 63.

¹⁴ Там само. Арк. 63зв.

¹⁵ Там само. Арк. 76зв.

¹⁶ Там само. Арк. 46.

¹⁷ Там само. Арк. 53, 79зв.

¹⁸ Там само. Арк. 82.

¹⁹ Там само. Арк. 80зв.

²⁰ Там само. Арк. 80, 80зв.

²¹ Там само. Арк. 65.

²² Там само. Арк. 62зв., 63.

²³ Там само. Арк. 51зв., 64зв.

²⁴ Там само. Арк. 77зв., 78.

The history of creation and the main features of the structure of the Kyiv Institute of Noble Girls at the beginning of its existence are covered. On the example of the Institute of Noble Girls reviewed the system of upbringing and education of women on the territory of Ukraine in the first half of the 19th century.

Key words: Institute of Noble Girls; women's upbringing; women's educational institution; educational programs.